

RADNÓTI MIKLÓS TEXTOLÓGIAI NÉZETEI

Radnóti Miklós nem csak *poeta doctus*, hanem *poeta filologus* is volt. Még egyetemi tanulmányai előtt, már első verseinek keltezése jelzi, hogy eredendően rendre, tisztaságra, pontosságra törekvő hajlama volt későbbi filológiai érzékének forrása, s ezt csak fokozhatták egyetemi tanulmányai. Filológiai készségét később finomította — mondhatni — textológiai fölismerésé.

Első textológiai észrevételére francia szakdolgozatában (*Egzotizmus a háború utáni francia költészetben*, 1934) egy bibliográfiai helyesbítés adott alkalmat neki. Ivan Goll antológiájában — írta — csak Ady, Barta Sándor és Kassák Lajos szerepel. Téves tehát Juhász Géza Babits-könyvében (1928), mintha Babits, Kosztolányi, Juhász Gyula és Szép Ernő versei is benne volnának *Az öt világrész lírai antológiájában*. „Egy téves hírlapi híradás vándorolhat itt jellemző módon, ellenőrzés nélkül, munkáról munkára” — ismerte föl a szövegtörténetben annyira gyakori hibaforrás törvényszerűségét. (*Radnóti Miklós Művei*, szerk. Réz Pál, 1976, 1020. A továbbiakban: M.)

Kafka Margitról írt doktori értekezésében szövegkritikai észrevételeket nem találunk. Itt is, mint későbbi bírálataiban főként az író, költő formaadó képességét, formaművészetét, kedvelt szavával a mű formatörténeti jelentőségét értékelte. Egyetlen esetben tulajdonított fontosságot a mű keletkezéstörténeti vonatkozásainak, motívumvándorlásának. Nikita Jánosnak a *Szinek és években* (1911) csak röviden említett esetéről kimutatta, hogy változatát Kafka az 1930-ban előkerült kézirat tanúsága szerint már 1909-ben megírta, sőt újabb változatát a regénnyel egy időben önálló elbeszélésként is közreadta (M. 691.). Ezt a változatképzést Radnóti annyira fontosnak tartotta, hogy a Magyar Csillagban 1944-ben közölt Kafka-cikkében megismételte (M. 794.). A motívumegyezésekről a Gyöngyösi Istvánról szóló rádióelőadásában is szólt: ezek — mutatott rá — lehetnek véletlenek is (M. 944.). Ugyanitt kiterjedt figyelme a *Murányi Vénusz* szövegének kalandos sorsára és hitelességének kérdésére is, sőt nem volt rest rövid kiadástörténetét is ismertetni (M. 950–951.). Listius Lászlóról tartott rádióelőadásában pedig kiemelte a *Magyar Mársnak* Brodarits István krónikájával való szoros összefüggését (M. 1005.).

Berzsenyit méltatva 1936-ban megjegyezte, hogy Bánóczy József kiadása (1902), gyermekkorától gyakori és hetekre visszatérő olvasmánya, „jó szövegű” (M. 738.).

Érdekes az a szigorú véleménye, mellyel föltűnően gorombán utasította el Móricz Zsigmond kísérletét Kemény Zsigmond *Rajongók* c. regényének modernizálására (*Napló*, szerk. Radnóti Miklósné, 1989, 129. A továbbiakban: N.). Azóta ez a nemes szándékú leletmentés, portalanítás — mindig is ellenvéleményekkel kísérve ugyan, de — elfogadott gyakorlattá vált. (Illyés Gyula Katona József *Bánk bánját*, Keresztury Dezső Madách Imre *Mózesét* fiatalította meg. Eljárásuk nem rosszabb, mint Arany kozmetikája volt *Az ember tragédiáján*.)

Fontos megállapítása Kassák költészete kapcsán: „a műalkotás sohasem *volt* csupán, hanem mindig *van is*” (M. 622.). A Nyugataban rendre megjelenő apró könyvismertetések egyikében, 1937-ben, foglalkoztatja az időrend kérdése. Mihály László verseskötete tíz év válogatott termését tartalmazta, s ebben az évtizedben sem formakultúrája, sem tárgyköre nem változott. „Mikor kötetét összeállította, nem a versek születési sorrendjét tartotta szem előtt, így az egymás után következő darabokat sokszor öt-hat éves időközök választják el egymástól, ezt azonban csupán a versek keletkezése árulja el, s nem maguk a versek.” (M. 885.)

Az alkotáslélektannak ugyancsak textológiai nyomokból látható tapasztalatát La Fontaine példájából 1943 nyarán szűrte le. A francia meseköltő látszólag hónapokon át semmit sem csinált, csak élt. „De sokszor meg hetekig, hónapokig *dolgozik* egy versszakon. Mert érdekli, mert fontos neki. Megtalálták egyik meséjének első vázlatát, s kiderült, hogy a könyvben megjelent kész mesébe az első vázlatból csak két sor került át. A művel szemben valóban alázatos volt, valóban *szolga* volt.” (M. 783.) Szintén La Fontaine ad alkalmat Radnótinak, hogy a Molière-től, Shakespeare-től már ismert elvet leszögezze: „A *hogyanra* büszke, a *mit* semmiség. Mindegy, honnan való. Aesopus vagy Phaedrus, egyre megy.” (M. 787.)

Az életmű: egész

Radnóti először a Bálint György gyűjteményes kötetéről (*Jégtáblák, könyvek, koldusok*, 1937) írva vetette papírra egyik rá jellemző, később sokszor újrafogalmazott tételét. Abból az élményéből fakadt általánosított fölismerése, amelyet a korábbról már ismert, napról napra elolvasott cikkek egyszerre való újraolvasása adott neki: „Mert így, *együtt*, az egyes darabok új távlatot és új csillogást kaptak, művészi tulajdonságaik megsokszorozódtak. Ismert élmény ez, kiváló költők versgyűjteményének olvasásánál éli át az értő olvasó. Amiről az egyes darabok beszélnek, arról beszél az egész — hatalmasabban.” (M. 879.)

Megismételte e véleményét Bálint György újabb könyve (*Az állatok dicsérete*, 1939) kapcsán. „Bálint György könyveinek megjelenési sorrendje nem jelenti egyben megírásuk sorrendjét is. A könyvek egy állandó és folyton gyarapodó mű részei, s e részek az említett mű szerkezeti törvényei szerint lesznek külön könyvekké, összetartozó s természetesen az alapanyaggal is egynemű kisebb egységekké.” (M. 924.)

Ezt veszi észre Cs. Szabó Lászlónak egy évtized novellatermését nyújtó kötetében (1937) is. „S hogy összetartoznak benne az egyes darabok!” (M. 895.) „Támogatják, erősítik egymást a könyvek...” (M. 896.)

Hajnal Anna verseskötetéről szólva 1938-ban szintén ezt tartotta fontosnak: „A versek erősítik egymást, feleselnek, együtt zengenek, folytatják egymást, táncot lejtve forognak, és egymásra dobált fények felvillantják a részletek szépségét, de megvilágítják az *egészet is*” (M. 910.).

Megint Kaffka Margitról ismételtlen szólva, 1938-ban vetette papírra az előbb sokféleképpen megfogalmazott tanulság tömör összegzését: az életmű „összetartozó, szerves egésznek képez” (M. 765.). Fél év múlva folytatta ezt a gondolatot, amikor Kassák Lajos költészetének elemzése közben leszögezte: „A versek egymás folytatásai” (M. 769.). A maga életművére is érvényesnek tartotta e fölismerését, amikor 1941. augusztus 6-án ezt írta naplójába: „Az ember haláláig egy művön dolgozik. A megjelenő könyvek részei az oeuvre-nek, az életműnek” (N. 179.).

Az alkotói kényszert, amely a költőt a szöveg folytonos csiszolására, változatképzésre ösztönzi, Zolnai Béla *Szóhangulat és kifejező hangváltozás* (1940) c. könyvének ismertetésében fogalmazta meg: „a költő — írta — a kifejezés vágyában minden eszközt és minden alkalmat megragad elképzelésének leghűbb, legteljesebb és *egyetlennek* érzett megvalósítására” (M. 935.). Ennek az egyetlennek a hajszolása teszi a legigényesebb költőket örökké elégedetlenné már megírt műveikkel, s ösztökéli őket újra meg újra a változtatásra.

Szabó Lőrinc *Különbéke* (1936) c. verseskötetét ismertetve tette szóvá válogatott verseinek (1934) szövegváltoztatásait, a *Föld, erdő, Isten* (1922) hat darabjának „újraírt, »végleges«” szövegét: „a változtatás — figyelte meg — nem volt egyéb, mint néhány, a versek szempontjából alig jelentős simítás, melyet a költő kellő kegyelettel és tapintattal szükségesnek vélt” (M. 747.).

Kafka-textológia

Kafka Margit életműve teremtette meg a lehetőséget Radnóti egyetlen textológiai tevékenységére, a költőnő összes verseinek sajtó alá rendezésére és gondozására. A keltezetlenül megjelent kötetet Réz Pál 1940-re (M. 1045.), Nagy Marianna (*Radnóti Miklós, Bibliográfia*, 1989, 145.) 1943-ra, Kozocsa Sándor (*Kafka Margit összes versei*, 1961, 221.) 1944-re tette. De magától Radnótótól tudjuk, hogy a Franklin Társulat Kafka Margit halálának (1918. dec. 1.) huszonötödik évfordulója alkalmából, 1943 decemberében adta ki (M. 795.). Első ismertetése, Szabó Zoltántól, már december 17-én meg is jelent a Magyar Nemzetben (*A magyar irodalomtörténet bibliográfiája*, 1982, 6, 705.).

Radnóti ebben a költőnő életében megjelent öt verseskötvet egyszerű kumulációját adta. Az időrendi közléshez nyilván sok kutatómunkára lett volna szüksége, de erre munkaszolgálatai közepett gondolnia sem lehetett. Az időrendi közlésre, egyszersmind a Kafka kötetében meg nem jelent, részben hagyatékából előkerült versek beiktatására csak Kozocsa Sándor későbbi kiadása vállalkozott.

A teljes életmű kiadását szintén a viszonyok gátolták meg. „Kafka Margit két költeményének közlése — írta Radnóti az utószóként megjelent jegyzeteiben — elháríthatatlan technikai akadályokba ütközött. (*Hajnali ritmusok az Utólszor a lyrán című kötetből, Záporos, folytonos levél Az Élet útján című kötetből*)” (170). A „technikai akadályok” — politikai akadályok voltak: az említett versek közül az első (akár Babits verse, a *Május huszonhárom Rákospalotán*) az 1912. évi „vérvörös csütörtök” költői visszhangja volt, a második pedig a háborúellenes költészet monumentális darabja. Doktori értekezésében Radnóti mindkettőből bőven idézett. Eppen a *Hajnali ritmusok* kapcsán állapította meg Kaffkáról: „Az asszonyország lázadása, másrészt a sivár igazságlátás új, határozott elgondolásához, a *szocializmushoz* viszi. Kafka Margitnál ez *természetes* fejlődés, nem úgy, mint nemzedéke sok tagjánál, kiknek ily irányú fejlődése nem volt szükség szerű” (M. 683.). A *Záporos, folytonos levél*ről pedig ezt írta: „Megdöbbenő és örök dokumentuma az egyén és a háború szembenállásának...” (M. 684.).

Radnóti megfigyelte: „Kafka Margit gyakran átvett verseket régi könyveiből az utóbb megjelentekbe. Ezek az újabb megjelenés alkalmával kisebb változtatásokat eszközölt. E kötet a verseket végleges, vagyis legutolsó változatukban közli, s itt e jegyzetekben említi meg az eltéréseket. A csupán írásjelbeli eltérésekről nem számol be. Termé-

szetesen a verseket az időrendi áttekinthetőség kívánalma szerint utolsó formájukban, de első megjelenési helyükön közli” (*Kafka Margit összes versei*, 1943, 165.).

Radnóti rátapintott, bár nem vonta le Kafka művében esetleges következéseit, a textológia egyik antinómiájára: a föloldhatatlan ellentmondásra, amely azzal jön létre, hogy a kritikai kiadások szabályai szerint az alkotásokat *első* időrendi helyükön, de *az utolsó kézitől* eredő formában közöljük; ezzel az életmű fejlődésképét akaratlanul eltorzítjuk, történetietlenné, anakronisztikussá, anticipálttá tesszük, holott éppen ennek a fejlődésnek a tükrözése elvben a kritikai kiadásnak talán legelső feladata.

E közlésmódból ered, hogy jegyzeteiben megadja az egykorú verseskötetek tartalomjegyzékét és — dőlt betűkkel — a kötetekben a verseket elválasztó cikluscímeket, valamint *Az Élet útján* (1918) c. kötetben alkalmazott motókat. Az időrend fontosságát még e korlátozott lehetőségek között is igyekszik érvényre juttatni: „Ahol Kafka Margit a költeményeket keltezte, ott a versek alatt e kiadványban is megtalálhatja az évszámot az olvasó” (uo. 167.).

Újdonsága a kötetnek a cím- és szövegváltozatok felsorakoztatása több mint két nyomtatott lapon (uo. 167–170.). Ezeket Kozocsa kiadása hasonló módszerrel még megszorította (*Kafka Margit összes versei*, 1961, 222–228.).

Ezzel a kiadással függ össze Radnóti egyetlen textológiai közleménye is (*Kafka Margit kallódó verse és három Dehmel műfordítása*, Irodalomtörténet, 1943. 4. sz. 177.). „A Franklin-Társulat kiadásában — írta a *Szerettelek* c. kiadatlan vers elé — most jelennek meg Kafka Margit Összes Versei. A könyv megjelent versesköteteinek teljes anyagát közli, s feldolgozza a költemények szövegváltozatait is. Nyomdai munkálatainak befejezése után került a Társulat birtokába egy huszonegy lapnyi Kafka-kézirat. A nagyformájú, egyvonalas iskolai füzetlapokra írt és keltezés nélküli kézirat 1906-ból való, s az ugyanez évben megjelent *Kafka Margit Könyve* (Bp., Athenaeum) című verseskötet egyik részlete, huszonegy vers nyomdai kézirata, a nyomda jelzéseiivel. A huszonegy versből húsz megjelent a fent említett kötetben, egy azonban nem, — s a költő későbbi könyveiben sem található. S mert nyomdai jelzések vannak e vers szövegében is, nyilvánvaló, hogy Kafka Margit a kefelevonát javítása közben röstálta ki az előtte levő anyagból.” Radnótinak a szövegűsége törekvését bizonyítja, hogy közlése, mint írta, „követi a kézirat központozásának hanyagságait is”.

Az évforduló és a maga összeállította Kafka-kötet adott alkalmat Radnótinak, hogy a Magyar Csillag 1944. január 15-i számában ismét foglalkozzék Kafka Margit költészetével. Részben doktori értekezésének, részben a Kafka-versekhez írt jegyzeteinek szövegeit is átvette. Röviden rámutatott Kafka lírájának főbb jellegzetességeire: a versek fölűtűnően csekély számára; kísérleti jellegűkre; a költői közhelyeknek „a fejletlen lélek kényelemszeretetével” magyarázható gyakoriságára; ám egy-egy szokatlanabb szóképből, -összetételből, a dalszerkezet szétfeszítésében megmutatózó lázadás jeleire is. Azután így folytatta: „Kafka minden újabb könyvébe átvett verseket a régi kötetéből, s most, hogy e könyv a költeményeket időrendben s utolsó formájukban (Kafka gyakran javított a régi verseken egy-egy újabb megjelenés alkalmából), de első megjelenési helyükön közli, láthatóvá lett a költői mű fent említett sajátossága.” (M. 795–796.)

Radnóti ezután szeműgyre vette a változatok tanulságait: „A javítások jellemzők a költő Kafka fejlődésére. Határozott egyszerűsítési törekvés és ritmikail rendező szándék nyilvánul meg bennük (pl. *Haj!* — *szerte sikolt az asszonyi had helyett: Jaj, szertesikolt az asszonyi had*), szószaporításokat, fölűslegesnek vélt sorisműléseket töröl, a második változat gyakran rövidebb. Versfilológiai szempontból egy változat érdemel különösebb figyelmet. *Áriák* című nagy versének II. részében, a második versszak 8. sora a *Tallózó*

években: Én nem bírok várni, álmodni és hímet varrni békén. Az Utólszor a Iyrán-ban és Az élet útján-ban már: hímet várni békén. Az első forma véletlen sajtóhiba? Vagy tudatos javítás? Vagy talán a második megoldás ötlete született a szedő jóvoltából?” (M. 796.)

Alighanem ez utóbbi magyarázat a helyes, és a textológiában mindennapos *banalizáció* vált áldozatává Kafka szokatlan kifejezése, a *hímet varrni* (a szokványos *hímezni* helyett), s ezt nem értve a nyomdász, szedte a *varrni* helyett a *hím* közönséges jelentésének megfelelő *várni* igét, nem törődve azzal, hogy így a versbe stílustalanul durva értelmet csempész.

A központosítás

Radnóti fölfigyelt Szabó Lőrinc *Kalibán!* (1923) és *Fény, fény, fény!* (1926) c. köteleinek tobzódására fölkiáltójelekben és gondolatjelekben (M. 751.). A központosítás eszmei, hangulati, esztétikai jelentősége később is foglalkoztatta. 1941. november 16-án följegyezte naplójában, hogy Cs. Szabó László kérésére, a szavaló színész dolgának megkönnyítésére, megpróbálta vesszőkkel, pontokkal, pontosvesszőkkel kiegészíteni Apollinaire *Égőv* c. versét. „Nekiülök: központoszni. S verejtékezem. Beírok egy vesszőt, kitörölöm. Újra beírom... Másfél órát bibelődöm. Tanulság: a) mégsem »költői furcsaság és rögeszme«, vagy »épater...« Apollinaire-nél ez. Képpalkotásának és hanglejtésének lényeges eleme. b) A fordítás kitűnő, nem értelmesített, őrzi az eredeti idegenkedését a központoszástól. A költemény határozottan veszít szépségből így — interpunkciókkal.” (N. 200.) A vers központosítás nélkül került Radnóti műfordításai közé. (M 391–398.)

A sajtóhiba lélektana

Saját verseiben Radnóti természetesen gondosan ügyelt a pontos szövegközlésre. Naplójában 1939. augusztus 31-én panaszolta, hogy a Nyugat szeptemberi számában A „*Meredek út*” egyik példányára c. verse tönkre van téve: „Az utolsó sor: Mert maga még sosem ölt — helyett: Mert maga sosem ölt. Rettenetes ez, nem érdemes verset kiadni. Hétfőn délelőtt jártam benn a nyomdában, »már kikorrigáltam«, — fogad Gellért. Hát így! És ugyanaznap du. egy jelentéktelen bírálatomat adja ide, hogy korrigáljam! S közben a sor ritmikai ellenpontja a Mert az igazra tanú — sornak!” (N. 58.) Gellért Oszkár később bevallotta neki, hogy nem sajtóhiba volt a *még* kimaradása, hanem Babits Mihállyal megbeszélt szerkesztői változtatás. „Súlyosabban esik, és a *még* különben is zavart. Ma *még* nem, de esetleg holnap igen? Nem ezt akartad mondani!” (N. 60.)

A Nyugat-asztal baráti köre, amelyben mindez elhangzott, többnyire helyeselte Babits és Gellért beavatkozását, még Bálint György is. Egyedül Vas István állt Radnóti mellé. Ők ketten nem hitték, hogy így jobb:

„— De tönkretették a daktíluszt!

— Ördögbe a daktílusszal, így szebb a vers! — kiáltják csaknem azonos szavakkal és egyszerre Cs. Szabó és Halász Gábor. (Milyen jellemző ez a harag, a formai kérdésektől irtóznak, mint kritikusok is!) De ez dühösít és elgondolkoztat is. Jobb lenne így?” (N. 61.) Jellemző, hogy Babits tekintélye, Gellért érvelése még magát Radnóti is elbizonytalanította.

A sajtóhiba különleges szerepe a költészetben később is foglalkoztatta. Lefordította Valéry Larbaud *Ma Muse* (*Műzsám*) c. költeményét, s benne különleges hangulatú spanyol

névnek vélte az ott talált *Ilanero* szót. Az *Ikrék havá*-ban (1939) külön is méltatta ezt a képzeletét fölgújító szót: viselőjét gyönyörű, hollófekete spanyol lánynak látta (M. 558.). Egy új antológiából derült ki, hogy az előbbiben sajtóhiba volt: a helyes szó *Llanero*, s nem név, csak község; egyszerű pusztalakót jelent, „a pampák fiát” (M. 414.). A névnek hitt szó illúziójához azonban Radnóti ezután is ragaszkodott: „Szomorú vagyok. Lassan az összes szép félreértések kiderülnek, s mi marad? De Ilanero, nem halsz meg Te mégsem. Te barna bőrű, karcsú leány, te adtál inni az útszélien a tábornok ellen harcoló katonáknak, s ha megjött az este, nekik adtad kebled is. Két barnára égett kezed fölött hogy világított, mikor odaadtad.” (N. 91.)

Jegyzetes kiadás

1940. január 18-án Radnóti ezt írta naplójába: „Egyre inkább érlelődik bennem a terv, hogy jegyzeteket, explikációkat adok majd verseimhez! Külön, egy válogatott kötet alkalmából? vagy minden könyvemhez?” (N. 87–88.) Ezt a gondolatát, amely annyi más alkotóban is fölmerült már, s pl. Radnóti kedves költőjétől, Aranytól sem volt idegen, később elejtette. Ez az igény megfogalmazása jellemző. S ismét a textológia másik antinómiájára utal: míg a kritikai kiadásokat, jóllehet ezek tudósoknak, tanároknak készülnek, bő magyarázatokkal látjuk el, a népszerű „összeseket” minden jegyzet nélkül bocsátjuk közre, eligazítás nélkül hagyva az átlagolvasót, holott logikusan éppen fordítva kellene lennie.

A halál akusztikája

József Attila halála után kevéssel, 1938-ban vagy 1939-ben, Radnóti Miklós előadást tartott munkásoknak József Attiláról. Ebben részint újrafogalmazta korábban megérlelődött tételét az életmű egységéről, másrészt kiegészítette azzal a tanulással, amelyet a költő halála után olyan keserűen megtapasztalt. Előadásában ezt mondta: „a mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen *egész* lesz, s a kompozíció, melyet életében szinte testével takart, a test sírba hulltával válik láthatóvá, fényleni és nőni kezd...” (N. 125.)

Másfél év múlva, 1940-ben Cserépfalvi Imre kiadta József Attila összes verseinek gyűjteményét Bálint György gondozásában. Ebből az alkalmából Ascher Oszkár — Székely Endre közreműködésével — irodalmi estet rendezett. Ennek sikere vegyes érzelmeket keltett Radnótiiban. Míg élt József Attila, panasolta naplójának, versesköteteit a „ringyó, nyavalyás közönség” alig vette: „A *Nagyon fáj*-ból 80–100 példány fogyott, a legszebb verseiből fogyott ennyi két év alatt, 2 pengőért vagy 2,60-ért, s hogy négykézláb bemászott a tehervonat két kocsija közé, 2000 példányt adott el Cserépfalvi 7 pengős árban három hónap alatt az Összes Versekből. De most valahogy mást is éreztem, ahogy figyeltem ezt a ringyó tömeget, többen mondták magukban a verset, és »olvasók« voltak, mert nem ismertem őket, a versek átfordultak náluk is a halhatatlanságba. Külön akusztikát kaptak a halállal.” (N. 125.)

1941. október 24-én Cserépfalvi Radnóti markába nyomott egy vaskos gépiratot: József Attila makói korszakából, 1922–25 közt írt verseit. Ezeket Szabolcsi Gábor, a szegedi egyetem makói illetőségű bölcsészhallgatója gyűjtötte össze, és Paku Imrének, a magyar irodalomtörténeti tanszék könyvtárosának közvetítésével József Jolán juttatta el Cserépfalvihoz. Cserépfalvi „lektori véleményt” kért Radnótitól: mit kezdjen e versekkel? Az „összes versek” új kiadásába beteszi, de érdemes lenne-e őket külön kötetben is kiadni?

Vagy válogatást adni belőlük Galamb Ödönnek, József Attila makói tanárának *József Attila élete nyomában* címmel szintén Cserépfalvi kiadásában készülő könyvében? (N. 194.)

Radnóti már másnap, október 25-én ezt írta a Cserépfalvival való tárgyalásáról naplójába: „Sok a gyöngébb darab a gyűjteményben, azt tanácsolom, hogy adja ki a Galamb Ödön-könyv függelékeként. Jó, rendezzem a verseket, írjak hozzájuk bevezetőt... S most mit írjak? A költő kirostálta könyvei megjelenése előtt ezeket a verseket, s most kiadjuk... érzem Attila rosszalló tekintetét... De hisz a többi vers, a nagy versek fénybe borítják ezeket is... erről kellene írnom a bevezetőben, már írtam erről naplójegyzetet is, ha jól emlékszem, a *mű átfordul* a halhatatlanságba, s magával rántja a törmelékét is...” (N. 195.)

Radnóti már november 1-jén befejezte a József Attila hátrahagyott versei elé írt jegyzetét (uo.). Ebben mintegy összefoglalta textológiai nézeteit, amelyeket eddig szétszórtan lerögzített. Néhány mondatát szó szerint emelte át naplójából.

Textológiai elvei

Kiindulópontján érezni az Ascher-est utáni keserű, bár azóta lehiggadt tanulságot az életében nem, csak halála után méltányolt költő sorsáról:

„Hátrahagyott versek... A gazdag után vagyon marad, a költő után versek és töredékek... S a költő halála pillanatában vagyonná lesznek ezek is, a hagyaték a nemzet vagyona már. S halála után életművének ez a kiegészítő része is jobban érdekli az olvasót és a kutatót, mint a költő vállalt és sokszor nagy áldozattal megjelentetett művei — annak idején” (M. 772.). Ezután megint a föltételezett költői szándékot latolgatja, de már nem olyan mereven, mint a naplóban: „Pedig gyűjteményei összeállításánál legtöbbször kihagyásra ítélte ezeket a darabokat, vagy dolgozni, javítani szándékozott még rajtuk” (M. 772–773.).

Tehát már nem kizárólagosan a költői szándékkal magyarázta e versek kéziratban maradását, csupán megengedte: „legtöbbször” ez lehetett az ok. Abban igaza volt, hogy a hagyatékban maradt alkotás meg van fosztva az átdolgozás lehetőségétől. Ahogy pl. a hátrahagyott versekkel egyidős *Éhség* (1922) méltó volt, hogy a *Szépség koldusából* (1922) csekély változtatással bekerüljön József Attila válogatott verseinek gyűjteményébe, a *Medvetáncba* (1934).

Radnóti joggal mutatott rá, hogy bár a hátrahagyott versek a 17–21 éves költő alkotásai, ezeket az olvasó ne fogja föl „enyhítő körülménynek”. Rimbaud 19 éves korában már elefántcsont-kereskedő volt Abessziniában, s többé egy sor verset sem írt. Másrészt József Attila e verseinek testvérei olvashatók első három verseskötetében, s némelyik semmivel sem gyöngébb náluk. „Lírában a kamasz is alkothat nagyot” (M. 774.). A következőkben megint két ismert gondolata tér vissza. Egyik a hibás föltételezés arról, hogy e hátrahagyott verseket maga József Attila selejtezte volna ki; másik a naplóból már ismert szép metafora: a jelentéktelennek látszó alkotásokat is fénybe vonják a nagy versek: „E fél évtizedet érdemes figyelni rajtuk a későbbi nagy versek fényeinek villódzását” (M. 774.). Két lappal később maga is árnyaltabban ítéli meg a hagyatékban maradt verseket. „Az itt közölt költemények között — írta — elrendezett, egymás után leírt, a verseknél később keletkezett ajánlással díszített füzetek is vannak. Mikor együvé kerültek — kiadásukra gondolt a költő. S mire sor került volna a nyomtatásra, már újra válogatott közöttük, a nemrég írottak kedvesebbek voltak neki, mert az újabbak mindig kedvesebbek — s így lett egy kisebb könyvre való verscsomóból, alaposan árostálva — a megjelent könyv egyik ciklusa. De

József Attila esetében anyagi okai is lehetnek e tudattalanul *hagyatékra* gondoló, szigorú válogatásnak” (M. 776.).

Radnóti is megállapítja, hogy a Szabolcsi Gábor kezében levő, azóta lappangó, csak most előkerült, és 1989-ben hasonlóan közkinccsé vált *A legutolsó harcos* című füzetében talált versek legtöbbje már a *Nem én kiáltok* (1925) c. kötet kísérletei közül való, „s e kísérletek már minden irányban sikerülnek, saját és sajátos mondanivalói formát kapnak” (M. 775.). *A legutolsó harcos* címmel megszerkesztett s csak kiadó híján meg nem jelent kötetből Radnóti az ajánlást és hét költeményt tartott méltónak kiadásra. Kezében lehetett József Attilának máig lappangó *Lovas a temetőben* (1922) c. kéziratos versesfüzete is. Eből közölte az *Egyszerű vers*-et, s belőle vonta le a következtetést, hogy József Attilát a szabadvers már akkoriban foglalkoztatta. „Jellemző — írta — a kézirat javítása is. Először a *Prózavers* címet adja neki, majd áthúzza, s az imént említettet írja a vers fölé. De költői magatartását tekintve jelképes is ez a javítás. Érti, hogy nem *prózaversről* van szó tulajdonképpen, hanem új *versformáért*, a hagyományos költői forma megújításáért, helyesebben: részben felújításáért folyik a küzdelem” (M. 775.).

„A kéziratok között — folytatta Radnóti — akadt néhány, csupán a filológiai értelemben vett teljesség szempontjából számbavehető, különben érdektelen vers is. Ezeket József Attila kiadója féltette az Összes Versektől majdani teljes kiadása számára — abban a helyükön lesznek” (M. 775.).

S most ismét föltámad benne, a szöveggondozóban, „a textológusban” a naplóból már ismert és csaknem azonos szavakkal megfogalmazott kétely:

„A hátrahagyott verseken tűnődő néha föltekint a kéziratokból, érzi magán a költő szemrehányó tekintetét. Ezt nem vállalom — hallja a hangot. S ilyenkor félreteresi az esetleg iskolás gyakorlatot vagy stílusutánzatot. De a kísérletező költőben mindig kevesebb a kegyelet, mint az olvasóban. Mert folyton megújulni csak a meglevő iránti kegyelet nélkül tud” (M. 776.).

A textológia ismeri ezt a vitát a költői szándékról, amely bizonytalan, ingatag; amely olykor túlzott igényességből megsemmisítésre ítélné az alkotásokat. S valóban, a textológusban ilyen értelemben nincs kegyelet, mert nem hagyja a művet megsemmisülni. Sem Rimbaud-ét, sem Franz Kafkát, sem Babitsét, sem József Attiláét.* Radnóti is ráébredt erre a végső tételre:

„Végül, a költő hagyatéka nem szorul sem mentségre, sem magyarázatra. A versek mindig külön hangsúlyt kapnak a halállal. A mű, amit a költő haláláig alkot, halálával hirtelen egész lesz, s a kompozíció, melyet életében szinte testével takar, a test sírba hulltával látható lesz, az életmű fényleni és nőni kezd. A versek sugarat vetnek egymásra, a nagy versek megragyoztatják a közömbösebb darabokat is, a halállal gyászoló éjszaka borul a műre, hogy sötétjén a gyöngébb fényű csillagok is felragyoghassanak. Minden töredék, minden papírlapon talált sor *adalék* lesz, adalék az életműhöz, a nagy egészhez, mely lezárt, szigorúan befejezett és összetartozó immár. Befogadni, magához ölelni hajlandó minden apróságot, de semmit sem enged el többé” (M. 776.).

Ennél szakszerűbben, egyszersmind szebben senki sem fogalmazta meg a textológia néhány egyetemesen érvényes alapötletét. S a halálnak esztétikai szerepét is József Attila sajátos példájából általánosítva, immár a „ringyó” olvasók iránt megértőbben, szintén az ismert metaforával érzekeltette:

„És az olvasónak s nekünk, kortárs költőknek megadatott az, hogy láthattuk a bámulatos metamorfózist, mikor egy folyton épülő mű teljesen készen átfordul az időtlen örökletbe, a nemzet kincse lesz, és népszerű lesz. S ehhez az kellett, hogy egy csodálatos kedvességű fiatal férfit kiszedjenek a tehervonat ütközői közül, és összetört tagokkal és régen

összetört lélekkel eltemessenek Balatonszárszón. Fagyasztó érzés és rettentő tanulság. S a könyvet forgató olvasó, aki legtöbbször közönnnyel fogadta az élő költő nagy alkotásait, gondol-e a tanulságra is? (M. 777.)

Annál megrendítőbb e tanulság, mert a fölsímt törvényszerűség Radnóti Miklóson éppúgy beteljesült, mint József Attilán. Vajon — változtatom meg a költő kérdését — gondolt-e Radnóti a maga sorsára is?

* Vö. *A textológia problémái*, szerk. Bor Kálmán és Horváth Károly, Bp., 1966, 20–22, 35–41, 60, 71–73. — LENGYEL Balázs, *A költő joga*, Élet és Irodalom, 1975. szept. 27. — VARGHA Balázs, *Az utódok kötelessége*, uo., nov. 8. — LENGYEL Balázs, *Új Babius-mű?* Uo. 1980. aug. 16. — PÉTER László, *A költő szándéka*, uo. szept. 6. — BAJOMI LÁZÁR Endre, *„Tudatos megszegés”*, uo. szept. 13. — LENGYEL Balázs, *Az indiszkréción határa*, uo. szept. 27.

László Péter

DIE TEXTKRITISCHE AUFFASSUNGEN VON MIKLÓS RADNÓTI (1909–1944)

Miklós Radnóti war nicht nur in der gelehrten Dichtung, sondern auch in der Philologie und Textkritik bewandert. Diese Fertigkeit wurde durch die genaue Datierung seiner Gedichte, bzw. durch seine Äusserungen betreffs seiner literaturhistorischen und kritischen Texte, sowie der Varianten, der Interpunktion, der Druckfehler und der Chronologie bezeugt.

Seiner Meinung nach kann das gesamte Lebenswerk für ein einheitliches Ganzes gehalten werden, die einzelnen Schriftwerke (vorwiegend Gedichte) werden „voneinander gegenseitig beleuchtet“. Dieser Gedanke wird in seinem Vorwort zu den hinterlassenen Gedichten von Attila József (1941) ausführlich dargestellt. Hier legt er eine andere Feststellung dar: auch die Fragmente und Jugendwerke von Attila József seien von grosser Bedeutung, sie liefern wichtige Beiträge dem Lebenswerk. Seine dritte Feststellung betrifft den Tod des Dichters: „Nach dem Tode erhalten die Gedichte besondere Charakteristik, in der Finsternis der Trauer können auch die kleineren Sterne strahlen“.

Miklós Radnóti hat die erste Auflage der gesamten Gedichte von Margit Kaffka herausgegeben (1943).

TARTALOM

Ajánlás	3
Baróti Dezső köszöntése	5
<i>Czigány Lóránt</i> : A 80 éves Baróti Dezső köszöntése	9
<i>Bíró Ferenc</i> : A titkos bú poétája Dayka Gábor, 1768–1796	11
<i>Szörényi László</i> : Dayka Gábor latin versei Tóth László fordításában	19
<i>Tóth Sándor</i> : Ungvárnémeti Tóth László poézisének bölcséleti vonatkozásairól	33
<i>Fried István</i> : Kétnyelvűség és kulturális kapcsolatok	51
<i>Széles Klára</i> : A vers-minőség fokozatai Vajdánál a Gina-versekben	61
<i>Szigeti Lajos Sándor</i> : Kék tünde fényel (József Attila vonzásában)	79
<i>Olasz Sándor</i> : Időfelbontás és motívumos szerkesztés a gyászban	107
<i>Péter László</i> : Radnóti Miklós textológiai nézetei	115
<i>Gyuris György</i> : Baróti Dezső munkássága (Válogatott bibliográfia)	125